שער האמונה ויסוד החסידות — מאמר ההשגחה

(בספר תפארת החנוכי פר' וירא)

והנה ידוע ומפורסם הדעות שיש בענין השגחת הש"י על הבריאה:

כמו שהביא הרמב"ם ז"ל במורה (ח"ג פי"ז) והדעה היותר רחוקה בכוזב הוא דעת אפיקורוס, שאין שום השגחה כלל בכל המציאות, והכל הוא מקרה, וכל מה שבתוכם נופל במקרה. ודעה זאת היא שורש הנחש שהוא מביא חשך והסתר בעולם, וכמו שביאר כאמו"ר הרב הגאון הקדוש זלל"ה בפרשת בראשית (בספה"ק בית יעקב ענין ס"ד וס"ה) שבכל מעשה בראשית לא נזכר שם הוי"ה עד בריאת האדם שנזכר בו שם הוי"ה, ובראשית הסתת הנחש היה, שהסתיר שם הוי"ה ופתח באף כי אמר אלהים. והוא כי שם אלהים רומז להנהגת הטבע, כדאיתא בכתבי האריז"ל שאלהים בגימטריא הטבע. ובזה"ק משפטים (קח:) כמה אלהים יסלקון אודנין וכו' ע"ש. והנחש, שהסתיר את שם הוי"ה, כי שם הוי"ה רומז שבכל לבוש נראה שהשי"ת הוא המנהיג. ומצד הסתת הנחש נסתר אור הזה. ונדמה שהעולם מקרה הוא. ובזה"ק פקודי (רמד:) דרגא שתיתאה האי אקרי ערלה. ודא וכל אינון דרגין תתאין לתתא כלהו אקרון ערלה בגין דינקי מסטרא דא. והאי איהרגו רזא דנחש בריח והאי יניק להההוא נחש עקלתון וכו':

וזהו ענין ערלה דחפיא על ברית, שהיא מסתרת את האור. והנה שורש הנחש הוא כולל השלשה קליפות הנזכרים ביחזקאל (א) רוח סערה. ענן גדול. אש מתלקחת. סופי תיבות (של רוח ענן אש) הוא נחש. כי כל קליפה בהתגברות כח ההסתרה מגעת לשורש הנחש:

ב) ודעה השנית הוא דעת האשעריה. שהכל נמשך לרצון, ואין שום כח פעולה לשום נברא בעולם והכל היא גזרה קדומה. החכמה נעלמת לגמרי מאדם. ובזה עצמו יש חילוקים, קצתם יאמרו שגם העדר הפעולה הם ג"כ נבראים בהשגחה פרטיית בכל רגע. ושורש דעתם הוא המקרה לא יעבור נושאו, לא האדם הכותב ולא הקולמוס כלי הכתיבה, ולא ימצא גשם שיש לו פעל. הפועל האחרון הוא השם. אין מקרה אחד סבה לאחרת. ובכתיבה בכל רגע יברא ה' ד' מקרים. וכל אחד נברא לו היכולת והפועל:

וכמו שהתנועה נבראת בכל רגע, כן גם המנוחה נבראת, ואין המות העדר החיים ואין החשך העדר האור. ורק לבעלי חיים בורא הש"י חיים חדשים בכל רגע. וכן למתים בורא הש"י תמיד מהות המיתה בכל רגע, וכל הווה אינו הווה רק שנברא בכל רגע מחדש, והכל הוא גזרה קדומה. כגון הצבע שחור נברא לו בכל רגע שחרות חדש, והלבן נברא לו בכל רגע לבנונית חדש. וזה הוא על דעת הישמעאלים על פי האשעריה, שכל הבריאה הוא מרצון הקדום בלא שום טעם. עיין במורה (פי"ז משלישי ופ' ע"ג מראשון):

דעה זאת עיין בזה"ק בראשית (כב:) שהוא הנהגת עלת על כל העלות. ועיין תיקוני זהר תקון ס"ז (צח:) באתר דאצילות לית חטא ולא מות:

ג) וקצתם יאמרו, שיש ביכולת הנברא לפעול קצת ויש לו כח בהפעולה והש"י יודע הכל, והאדם בעל יכולת. והנראה כי דעתם הוא שהפעולה הוא מצד הש"י בכל דבר. והאדם יש לו כח לצמצם הפעולה בכח המניעה, וכמו שנתבאר במס' סנהדרין בענין סנחריב שזה שורש קליפת אשור. ולזה נקראת (דעה זאת) האשעריה, כי היא קליפת אשור, וכמו שנתבאר שם שנדמה לו לסנחריב שהפעולה נגזרת. אכן האדם יכול לצמצם ולעכב בידו כל הפעולה, וממילא יכול להאריך ימים ולהטות כח הפעולה כפי אשר יחפוץ. ודעה זאת היא קצת האשעריה, וקצת המעתוזילה. והנה מכל הדעה הזאת מתחייב, שאין ביד האדם שום כח לעבוד את הש"י, ואין שום מקום לעבודת הש"י. וכן בעבירת רצונו אין שום עונש:

דעה זאת היא מה דאיתא במדרש בראשית (פ' יט) שהסית הנחש, כל מה שנברא מאוחר מושל על המוקדם, שהאדם מושל על הכל. שההעדר שהוא היפך ההויה הוא ביד האדם. ולכן כשיאכל אדם יצמצם שלא יברא עוד:

ד) ודעת המעתוזילה. שיש קצת יכולת לאדם לעשות בכל בחירתו, אבל כל המעשים הנעשים אינם מפעולת אדם. ורק הוא יודע מכל והכל נמשך מחכמה, אלא שעומק החכמה סתומה ממנו ואין אנו יודעים עומקה, והכל הוא לתכלית הטוב, והדעה הזאת הוא שני דברים הפכיים בנושא אחד, ועיין במורה (הנ"ל):

וקצתם יאמרו שהעדר אינו נמצא בפני עצמו בכל ענין, ויאמרו שהחשך אינו העדר האור, רק נברא חשך מיוחד. וכן מנוחה נבראת ואינה העדר התנועה. אבל יש העדר שאינו נמצא במציאות, כגון הליאות שהוא העדר היכולת, והסכלות העדר החכמה. ודעה זאת היא ג"כ שהכל נמשך מחכמה סתומה:

ה) ודעת אריסטו. שקצת הדברים יש בהם השגחה פרטיית, והם בהנהגת מנהיג וסדר מסודר, וקצתם נעזב ומונח אל המקרה. והוא שהשגחת הש"י תכלה ותפסק אל גלגל הירח. וזה סעיף משרשו, שאומר בדעתו שעולם קדמון הוא, והוא שאומר שהעולם מחוייב המציאות, כמו שהאדם מחייב שיהיה ממנו צל. וכדוגמת זה העולם מהבורא, שהש"י אינו משגיח רק לשרשי הדברים אבל לא לפרטיהם:

והנה הרמב"ם ז"ל בפרק כ"ג משלישי מיחס שם הדעות האלו לאיוב וחבריו. לאיוב ייחס דעת אריסטו ולאליפז דעת תורתנו הקדושה. ולבלדד דעת המעתוזליה ולצופר דעת האשעריה:

ולאליהוא לא ייחס דעת נוספת עליהם רק מה שהוסיף לומר בענין המלאך אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וכו'. וכן הוכיח שם מדבריהם. וכן נראה מפורש בספר איוב מכל טענותיהם:

אכן בזוה"ק פ' קרח (קעו:) מהכא אוליפנא מאן דעאל לנחמא לאבל בעי לייסדא מלין בקדמיתא, דהא חברייא דאיוב הוו אמרי מלי קשוט אבל לנחמא ליה לאו, בגין דבעי מלין דאיהו יודי עלייהו וכו'. הרי שלכולם אמרו מלי קשוט. ואיך נייחס להם דעות זרות כאלה, אכן בזוה"ק מוכח שגם אליפז לא היה בדעת השלמה מדברי תורה. שאליהוא אמר טעם צדיק וטוב לו צדיק ורע לו. כדאיתא בזוה"ק פנחס (רטז:) ומבואר שם. איוב בן יבמה היה. וזה שהאיר לו אליהוא שזה הוא העומק בהנהגה. וכדאיתא בזוה"ק (אולי הכוונה לזוה"ק משפטים מענין היבום) שלזה נעלם מהאדם עומק ההנהגה, ושרשו, וכן מצד זה יש פדיון לכל. (ועיין בכתבים פ' תזריע ופ' וארא. שיסודו ושרשו היה עקום. לכן הוצרך לגודל עבודה שיתקן שרשו ומקורו), והגם שבפשטות דבריהם אינו נראה שאחד מהם לא יאמין בגמול ועונש. ורק שאומרים שנעלם עומק החכמה, אכן ענין האמונות, שכמו שיאמינו בהשגחה כן הוא אמונתם בשורש הבריאה ובמהות מציאותה. שמכל הדעות הזרות הנזכרות, אין שום התחייבות לגמול ועונש, וגמול ועונש הוא רק מדעת התורה:

אכן זה ביאר בזוה"ק, כי כולם לא סדרו הדברים בסדר ולכן לא נתקבלו. ורק מאמר אליהוא שהוא סידר הענין כנכון, ולכן אחר מאמר אליהוא קיבל דבריו, ותיכף השיג מדרגת נבואה ונענה מהש"י:

כי ענין שורש הדעות הכוזבות באמונה, הם מהכחות אשר חלק ה' אותם לכל העמים. וכל אחד מהם נאחז באיזה לבוש מהכחות ההם, וכשהוא משיג שזה בעצמו יש לו כח, זה הוא עבודה זרה וכמבואר לעיל. ועיין זוה"ק משפטים (קח:):

אכן חלק ישראל ואמונתם כדכתיב (ירמיה י) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. והיינו כי ישראל מאמינים בהש"י. שאף שלפי ראות עין נראה כמה מיני הנהגות שנדמים להפכיים. שלפעמים מראה השם ית' מהנהגתו העליונה, שמעורר חסד הראשון מבריאת עולם, שהיה בלי שום אתערותא מצד הבריאה וכדכתיב (תהלים כה) זכר רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה, שאז לא היה מי שיעורר ונברא העולם רק ברצון פשוט:

ולפעמים מנהיג הש"י בהנהגה הגלויה ולפום צערא אגרא. וכן נדמה לפעמים שיש בחירה לאדם. ולפעמים נתראה שניטל ממנו כח הבחירה וכדאיתא במס' אבות (פ"ג) הכל צפוי והרשות נתונה:

וכל זה במשפט מתי יתעורר זאת ההנהגה ומתי ינהג בהנהגה אחרת. והכל משורש אחד, שאין שום הנהגה מתנגדת להאחרת, והש"י צופה ומביט מראש ועד סוף והוא המנהיג בכל כלל ופרט: